

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 930.1+308:37.013.3

РОЛЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ

*В. І. Мудрак, кандидат філософських наук
nauka1961@mail.ru*

Анотація. Проаналізовано роль вищої освіти у розвитку економіки знань в Україні. Зазначено, що в новій економічній парадигмі вища освіта як інститут, що сприяє передачі знань, стає головним фактором ресурсного забезпечення суспільних перетворень, соціального та економічного розвитку. Доведено, що у нових економічних умовах система вищої освіти функціонує в умовах певної невизначеності, яка є наслідком суперечностей між «освіченістю та знаннями», як провідним ресурсом економіки знань, та «духовністю», як фактора розвитку людської цивілізації та українського суспільства в умовах техніко-технологічної парадигми економіки постмодерну.

Ключові слова: економіка знань, вища освіта, парадигма, гуманізм, економіка, інтелект, духовність, суперечності.

На початку XXI століття найважливішим фактором, що впливає на економічну ситуацію в країні та на процеси, що відбуваються у системі освіти, є постмодерністські тенденції суспільно-економічного розвитку, коли на зміну «економіки фордизму», що заснована на жорстких принципах масового виробництва економії ресурсів, рутинній механічній праці, приходить нова економічна модель, в якій головну роль відіграють інтелектуальні можливості людини, технології виробництва, засновані на знаннях та інформації.

Виникає принципово нова парадигма соціально-економічного розвитку – «економіка знань» (*knowledge economy*), для якої характерним є те, що саме знання визнаються особливим і першорядним ресурсом, який є основою виробництва благ, джерелом технологічного розвитку, високоприбутковим товаром, фактором розвитку індивіда, основою для інновацій та створення наукоємних виробництв [7].

У цих умовах вища освіта стає стратегічною сферою економіки, яка виробляє ресурс «знання», що є аналогічним енергетичним, фінансовим, матеріальним ресурсом. Таким чином, вища освіта відіграє роль фундаменту нового економічного укладу. Водночас, виникнення економіки знань тягне за собою певні суперечності у системі вищої освіти, які, у першу чергу, пов'язані з конфліктом між необхідністю надання майбутнім фахівцям належного рівня знань та необхідністю їх духовного зростання, між освітою та вихованням, між духовністю та технологізацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем, які стосуються місця вищої освіти в ситуації економічного постмодерну, яка визначається появою так званої економіки знань, зверталися Є. В. Ахтирський, Я. Я. Пушок, О. Г. Семенченко, І. І. Тарасова, А. М. Штайгрет та ін.

Ці автори вивчали й осмислювали темпи і умови освітніх реформ, які є наслідком розвитку економіки знань. Усі вони одностайні в тому, що за останні кілька років освітні системи зазнали радикальних і безпрецедентних змін. Для сучасної вищої освіти характерні процеси інтенсивної переорієнтації на потреби економіки в освічених фахівцях, які зможуть працювати в тих або інших сферах ринкового господарства.

Науковці зазначають, що в цій економічній системі знання є одним із головних агентів, які визначають конкурентоспроможність держави, а єдино можливим шляхом розвитку є використання потенціалу, прихованого в самій людині [1].

Перехід до стадії розвитку економіки, в якій знання є одним із ключових факторів, актуалізувало проблеми розвитку освіти в цілому та вищої освіти зокрема. Остання є вирішальним фактором як для збереження, так і для примноження знань [16, с. 16].

Водночас, науковці зазначають, що, незважаючи на посилену увагу з боку держави, питання інноваційного розвитку системи освіти в Україні недостатньо розкриті [12]; констатують зменшення уваги до традиційних проблем виховання студентської молоді, до кризи системи вищої освіти, ознакою якої є її фактична нездатність забезпечити суспільну потребу у формуванні не тільки освіченої, але й гармонійно розвиненої особистості; вказують на те, що у системі вищої освіти в Україні існують суперечності, які створюють перешкоду для модернізації освіти і науки, зокрема мова йде про недостатнє усвідомлення стратегічної функції освіти в сучасному і майбутньому суспільстві, спричинює фрагментарність управлінських дій та спрощення підходів до впровадження нових технологій в освіту і науку [10].

Відповідно, виникає проблема уточнення стратегічної ролі вищої освіти у розвитку економіки знань в Україні, розгляд можливостей посилення її значення у формуванні економіки знань в Україні.

Мета дослідження – розглянути роль вищої освіти у розвитку економіки знань в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ситуація економічного постмодерну суттєвим чином змінила «економічну картину світу». На початку ХХІ ст. на зміну традиційному економічному укладу, заснованому на активному використанні різноманітних ресурсів, прийшла «економіка знань» – новий тип економіки, в якому знання розглядаються як фактор виробництва і основна рушійна сила економічного розвитку, коли відбувається відхід від ресурсної залежності до розширення бази знань, що розглядаються як ресурси економічних і виробничих процесів [7].

Спираючись на таку змістовну характеристику «економіки знань» неважко дійти висновку, що в новій економічній парадигмі вища освіта, як інститут, що сприяє передачі знань, стає головним фактором ресурсного

забезпечення суспільних перетворень, соціального та економічного розвитку.

Дана теза несе в собі глибокий економічний та філософський зміст, який потребує пояснення. У традиційній економіці можливості соціально-економічного зростання розглядалися в контексті обмеження ресурсів, коли перед виробником завжди стояв вибір між виробництвом умовних «гармат або масла» [9].

У межах цього вибору склалася теорія «виробничих можливостей», яка пояснювала можливості виробництва продукції, що може бути виготовлена за умови повної реалізації того або іншого фактора або ресурсу без обмеження інших складових даного виробництва [2].

Відповідно до цих теоретичних напрацювань, збільшення виробництва «гармат» завжди тягне за собою зменшення виробництва «масла», оскільки для того, щоб нарощувати виробництво двох товарів одночасно, не вистачає матеріальних, фінансових і трудових ресурсів.

Принципово інша ситуація складається в економіці знань, в якій провідну роль відграють інтелектуальні ресурси, які не можуть бути обмежені або вичерпані. Саме знання, інтелектуальний потенціал окремої людини, створюють нові ресурсозберігаючі технології, пропонують нові моделі соціально-економічного зростання, в остаточному підсумку, саме освічений, креативний індивідуум стає головним ресурсом економіки епохи постмодерну.

Зазначимо, що сучасна економіка знань не є винятково економіко-технологічним укладом, її розвиток ґрунтується на появі особистості нового типу, яка поряд з інтелектуальними здібностями набуває компетенцій людини-творця, здатної вийти за межі традиційних технологій, наукових догм, створити принципово нову наукову теорію, новий товар, нову форму суспільних відносин. У цій економіці виникає «людина інноваційна», формування якої принципово змінює роль вищої освіти.

Для «людини інноваційної», на нашу думку, характерні такі риси, які мають бути сформовані не тільки в процесі навчання, але й завдяки цілеспрямованому вихованню: високий рівень інтелектуальних можливостей, орієнтація на створення інноваційних товарів та послуг, ініціативність в економічній та суспільній діяльності, розуміння своєї відповідальності перед суспільством та державою за результати власної економічної діяльності, соціальна та екологічна відповідальність, орієнтація на соціальне партнерство, розуміння потреб суспільства та держави, готовність свідомо відповісти на ці потреби, високі морально-етичні якості, що гармонізують власні та суспільні потреби.

Відповідно, у цих історичних умовах, у філософському плані, потребує осмислення нова роль вищої освіти, яка стає не просто соціальним інститутом, який впливає на формування свідомості суспільства, регулює процеси саморозвитку громадян, не просто соціальним і культурним явищем, що формує нове мислення, нове бачення сенсу життя [11], але перетворюється на спосіб виробництва провідного економічного ресурсу,

яким є знання, що трансформуються в інтелектуальний та духовний потенціал людини та суспільства.

Водночас, слід визнати, що нині, фактично, йдеться про те, що вища освіта певним чином втрачає сенс «духовного виробництва», перетворюється на сферу «виробництва матеріального», здебільшого орієнтована на потреби виробництва та бізнесу. Навіть в освітніх сферах, які формують фахівців у сфері культури, педагогіки, мистецтва освітній процес набуває вузькопрагматичного змісту.

Відповідно, на зміну проблеми «обмежених ресурсів» приходиться проблема «обмеженої духовності», яка в принципі не змінює фундаментальних засад, що стосуються вибору між напрямками продуктивної діяльності в освіті. Тобто, мова йде про дихотомію, що визначає вибір між «освіченістю та знаннями», як провідним ресурсом економіки знань, та «духовністю», як фактору розвитку людської цивілізації та українського суспільства в умовах техніко-технологічної парадигми економіки постмодерну.

Дослідники зазначають, що духовність, у силу того, що вона є інтегративною якістю, яка визначає сенс життя та життєві цінності людини, формує людяне ставлення до інших, гуманізм, забезпечує духовний розвиток особистості [13], і в цій трактовці духовність не втрачає своєї ролі в економіці знань.

Водночас, економіка знань, яка стає провідним вектором соціально-економічного розвитку України, створює передумови для виникнення «дефіциту духовної культури» і витоки цих явищ слід шукати у вадах системи вищої освіти, яка нині орієнтована на вузькопрофесійний підхід до навчання та виховання, хоча, при цьому треба визнати, що виховання студентської молоді фактично випало з поля зору викладачів, керівників ВНЗ, стає формальною частиною освітнього процесу.

Сучасна вища освіта в Україні здебільшого орієнтується на фахову підготовку, на формування та розвиток у студентської молоді системи ключових і предметних компетенцій, на майбутнє працевлаштування випускників, на формування вміння використовувати інформацію для вирішення практичних проблем [4], ігноруючи при цьому духовно-інтелектуальні потреби суспільства, що включають в себе духовний, естетичний, етичний, пізнавальний компонент, який вміщує і потребу в постійному навчанні [5].

Отже, у сучасних умовах, коли на зміну «гарматам» приходиться «освіченість та знання», а замість «масла» суспільство дедалі більше потребує «духовності», система вищої освіти має знайти розумний компроміс між формуванням «людини освіченої» та «людини духовної», а ВНЗ – набути ролі духовно-інтелектуальних центрів розвитку особистості, потреби в якій визначені розвитком в Україні економіки знань.

Відповідно, актуальною є думка, що «сучасна парадигма вищої школи має бути спрямована на підготовку не тільки фахівця, висококомпетентного професіонала, але й духовно розвиненої особистості, яка гармонізує єдність духовно-морального і духовно-фізичного виховання» [15]. Фактично, нині мова йде про необхідність гуманізації системи вищої

освіти, що «сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості, формуванню критичного мислення, ціннісних орієнтацій і моральних якостей» [14].

Гуманістична освітня парадигма має стати основою для формування широко освіченої, патріотично налаштованої, креативно підготовленої особистості, яка здатна до вирішення надскладних завдань у сфері економіки, науки, техніки, технології, політики, управління, мистецтва, виховання, на основі застосування власного інтелектуального потенціалу, з орієнтацією на морально-етичні стандарти діяльності, що напрацьовані українським суспільством, на традиційні цінності, які є основою суспільного буття української нації, на збереження духовних надбань українського народу.

Говорячи про проблему гуманізації освіти, можна виділити два аспекти цього процесу. Насамперед, проблема гуманізації освіти знаходить своє відбиття у динаміці освітніх процесів – з цієї точки зору ми можемо говорити про гуманізацію освіти як про стратегічну зміну педагогічних зусиль, коли відбувається перехід від передачі «готових» знань до формування особистості, яка може існувати, працювати і творити в суспільній ситуації, коли знання стають основою економіки. При цьому, в межах філософії освіти, відбувається предметний перехід від філософії «прагматики знань» до «гуманних відносин в освітній системі», що виражається у тенденції розглядати освіту і навчання в полі формування особистості у гранично широкому контексті виховання [6, с. 183], коли відбувається включення людини у широке коло суспільних відносин [6, с. 180].

З іншого боку, крім цієї тенденції можна говорити про гуманізацію освіти у більш конкретному філософському плані, коли основою гуманізації вищої освіти має стати вчення про гуманізм як одне з прогресивних напрямів суспільної думки, що отримали своє теоретичне втілення і розвиток у ряді антропологічних концепцій [3].

Гуманізм, як сучасна парадигма розвитку системи вищої освіти в Україні, в умовах формування економіки знань ставить у центр уваги людину – студента, педагога, керівника, культивує гуманні, демократичні відносини між ними, вільні від авторитаризму і голого адміністрування, засновані на спільності інтересів, на вільному обміні інформацією, застосуванні сучасних освітніх технологій, які ґрунтуються на застосуванні інтелектуальної та інформаційної складової, на нових формах навчання та виховання.

Ця освітня парадигма вирішує проблему «нічийної землі», яка виникла на тлі суперечностей між наукою і світоглядом [8, с. 19–20], що значною мірою стримували розвиток системи вищої освіти, яка могла надати особистості належний рівень знань, але не формувала креативне світосприйняття, виникнення якого є наслідком отримання особистістю не тільки суто наукових та техніко-технологічних знань, але й усвідомленням широкого контексту національної та світової культури, стратегічних напрямів розвитку людської цивілізації, національних потреб країни.

Вітчизняна вища освіта довгі роки шукала баланс між освітнім та виховним процесами, в результаті чого, виник парадокс формування субкультурної та псевдогуманної особистості, яка була здатна механічно відтворювати культурні зразки та артефакти, але, водночас, не мала на-

лежних компетенцій, щоб самостійно створювати нові стандарти й умови, які мали б забезпечити прорив українського суспільства в економіку знань.

Таким чином, на нашу думку, сучасна освітня парадигма має орієнтуватися на зміну ролі вищої освіти, яка повинна трансформуватися із «кузні кадрів» для вузькоспеціалізованих потреб економіки знань, в суспільний інститут, який формує «людину інноваційну», для чого потрібні:

- відродження гуманістичної традиції в освіті, що зумовлено розвитком інформаційної економіки, потребами формування «людини інноваційної», що актуалізує потребу у нових підходах до організації навчального процесу, підвищення уваги до проблем виховання майбутніх фахівців;

- впровадження в освітній процес предметів, спрямованих на вирішення сучасних проблем інформаційної економіки, проблем існування суспільства, пов'язаних із загальнолюдськими цінностями, які прийшли у суперечність із «досягненнями» техногенної цивілізації, з її екологічною кризою, дегуманізацією взаємовідносин;

- виховання нового типу особистості, яка формується у суспільстві й володіє ціннісною свідомістю, духовною, моральною, інтелектуальною та методологічною культурою, нестандартним мисленням, стійкою системою ціннісних орієнтацій на пізнання і самопізнання, творчу самореалізацію, саморозвиток, культурний діалог.

Безумовно, ці напрями не вичерпують усього спектра проблем, які пов'язані зі зміною ролі вищої освіти в системі економіки знань, але вони є тими фундаментальними засадами, які мають стати основою для створення нової філософської парадигми, що описує освітні процеси і має на меті забезпечити потреби економіки знань у кваліфікованих, освічених фахівцях, а суспільство – у громадянах, які можуть займати активну життєву позицію в нових суспільно-економічних умовах розвитку української держави.

Висновки. Вичерпання можливостей соціально-економічного розвитку за рахунок традиційного ресурсного забезпечення, фактично означувало собою закінчення індустріальної епохи і перехід до постіндустріальної економіки знань, яку з повною підставою можна назвати ідеологією соціально-економічного розвитку в постіндустріальному світі. Розвиток економіки знань в Україні не знімає з порядку денного формування духовної особистості, творців, які можуть задовольняти потреби суспільства не тільки у сфері економіки, але й у сфері нематеріального виробництва.

У цих умовах вищій освіті, як суспільному інституту, необхідно адаптуватися до змін, забезпечити доступну, якісну і безперервну освіту для широких верств населення, сприяти формуванню духовної, креативно налаштованої, патріотично спрямованої особистості.

Вирішити це надскладне завдання можна за рахунок зміни освітньої парадигми – впровадження в систему вітчизняної вищої освіти гуманістичного підходу, який сприяє розвитку освіти за рахунок демократизації, інформатизації, технологізації освітнього процесу, в центрі якого знаходиться особистість майбутнього фахівця, яка забезпечує розвиток еконо-

міки знань та гармонійний розвиток суспільства у сферах нематеріального, духовного виробництва, орієнтується у своїй професійній діяльності на високі стандарти суспільних відносин, етики та культури, що історично склалися в українському суспільстві.

Від того, наскільки системи вищої освіти будуть здатні вирішити цю проблему, багато в чому буде залежати подальший соціально-економічний розвиток України у ХХІ ст., конкурентоспроможність національної економіки, розвиток українського суспільства та кожної окремої особистості, що включена в систему «економіки знань».

Список літератури

1. Ахтырский Е. В. Экономика знаний в обществе Второго модерна (реалии Украины) / Е. В. Ахтырский // Вісн. Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2010. – № 12, т. 2 (2). – С. 133–139.

2. Безус А. М. Вплив факторів на розвиток підприємства / А. М. Безус, П. І. Безус // Наук. вісн. Академії муніципального управління. Серія «Економіка». – 2011. – Вип. 9. – С. 69–79.

3. Добрусин М. Е. Гуманизация как стратегия высшего образования / М. Е. Добрусин. – Философия и общество. – Вып. № 3 (40). – 2005. – С. 87–109.

4. Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / О. С. Заблоцька. – Режим доступу : http://vuzlib.com.ua/articles/book/27482-Kompetentnisnij_pidkhid_ja/1.html

5. Кичко І. І. Регулювання духовно-інтелектуальних потреб особистості: тенденції та перспективи / І. І. Кичко // Інноваційна економіка. – Тернопіль, 2013. – № 3. – С. 156–161.

6. Наливайко Н. В. О формировании концепции философии воспитания / Н. В. Наливайко // Философия образования. – Новосибирск : СО РАН, 2009. – № 2. – С. 179–185.

7. Поляков М. В. Розвиток концепції економіки знань / М. В. Поляков // Вісн. Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 4. – С. 34–38.

8. Рассел Б. История западной философии : в 3 кн. / Б. Рассел. – 3-е изд. – Новосибирск : Новосиб. ун-т, 2001. – 508 с.

9. Самуэльсон П. Экономика. Кривая трансформации или производственных возможностей общества [Электронный ресурс] / П. Самуэльсон. – Режим доступа : www.be5.biz/ekonomika/e019/2.htm

10. Семенченко О. Г. Реформаторські процеси в управлінні освітою і наукою: загальнодержавний та регіональний аспекти / О. Г. Семенченко // Вісник Академії митної служби України. Серія «Державне управління». – 2010. – № 1. – С. 116–121.

11. Сисоєва С. О. Сфера освіти як об'єкт наукового дослідження / С. О. Сисоєва // Освітологія: витоки наукового напрямку : монографія ; за ред. В. О. Огнев'юка ; авт. кол. : В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа [та ін.]. – К. : Едельвейс, 2012. – С. 139–154.

12. Тарасова І. І. Інноваційний процес у науці та освіті при формуванні економіки знань / І. І. Тарасова // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 76–80.

13. Целякова О. М. Духовність як цілісний феномен: проблеми концептуалізації в контексті соціально-філософського пізнання / О. М. Целякова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 33. – С. 65–73.

14. Часова К. С. Гуманізація освіти в Україні: теоретичний аналіз / К. С. Часова // Педагогічний процес: теорія і практика.– 2013. – Вип. 4. – С. 194–201.
15. Шемуда М. Духовно-моральне виховання студентів в умовах гуманізації вищої освіти України [Електронний ресурс] / М. Шемуда. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2011/2011_2_45.pdf
16. Штайгрет А. М. Стан та ключові проблеми освіти на шляху України до економіки знань / А. М. Штайгрет, Я. Я. Пушок // Наукові записки. – 2011 / 1 (34). – С. 15–21.

РОЛЬ ВИСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ В УКРАИНЕ

В. И. Мудрак

Аннотация. Проанализирована роль высшего образования в развитии экономики знаний в Украине. Отмечено, что в новой экономической парадигме высшее образование как институт, способствующий передаче знаний, становится главным фактором ресурсного обеспечения общественных преобразований, социального и экономического развития. Доказано, что в новых экономических условиях система высшего образования функционирует в условиях некоторой неопределенности, являющейся следствием противоречий между «образованностью и знаниями», как ведущим ресурсом экономики знаний, и «духовностью», как фактора развития человеческой цивилизации и украинского общества в условиях технико-технологической парадигмы экономики постмодерна.

Ключевые слова: экономика знаний, высшее образование, парадигма, гуманизм, экономика, интеллект, духовность, противоречия.

THE ROLE OF HIGHER EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE ECONOMY IN UKRAINE

V. Mudrak

Annotation. The analysed discusses the role of higher education in the development of knowledge economy in Ukraine. It is noted that in the new economic paradigm of higher education, as an institution that facilitates the transfer of knowledge becomes a key factor of resource support social transformations, social and economic development. The author proves that in the new economic environment the higher education system operates under conditions of some uncertainty, which is the result of contradictions between education and "knowledge" as the leading resource of the knowledge economy, and "spirituality", as a factor of development of human civilization and Ukraine.

Key words: knowledge economy, higher education, paradigm, humanism, Economics, intelligence, spirituality, contradictions.